

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 50 Volume: 10 Issue: 50

Haziran 2017 June 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

NİHÂLÎ'NİN FETİH-NÂME-İ YEMEN İSİMLİ MESNEVİSİ NIHALI'S MASNAWI OF FETIHNAME-I YEMEN

Mehmet AVÇIN*

Öz

Fetih-nâme-i Yemen, 1574 yılında Nihali tarafından kaleme alınmış olan ve bilinen tek nüshası Viyana Millî Kütüphanesi'nde bulunan mesnevi nazım biçimiyle oluşturulmuş fetih-nâme türünde bir eserdir. Eserin dili dönemine ve oluşturulduğu geleneğe göre çok ağır değildir. Egemenlik altında bulunduğu sürece gerek coğrafi yapısı gerek de mezhepsel yapısı itibarıyla birçok isyana sahne olan Yemen, Hicaz bölgesine yakın olması sebebiyle Osmanlı Devleti için her zaman önemli bir coğrafya olmuştur. Yemen'in son dönemleriyle ilgili eser sayısı fazlaca olmasına rağmen fetihten sonraki ilk dönemlerle ilgili eser sayısının sınırlı olduğu görülür. İncelediğimiz bu eser de XVI. yüzyıl Yemen'inin siyasi ve sosyal yaşamı hakkında bilgiler içermesi açısından önemlidir. Fetih-nâmeler, edebî birer eser olmalarının yanında tarih bilimi açısından da önemli birer kaynaktır. Fetih-nâme-i Yemen de edebî bir eser olmasının yanında Yemen'in siyasi tarihi ve Zeydi isyanları ve isyancıları hakkında oldukça önemli bilgiler edinmek mümkündür. Eserin müellifi olan Nihali hakkında kaynaklarda çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır ancak eserin bütününcü incelenmesiyle müellif hakkında kısmî de olsa bazı bilgilere ulaşabilmek mümkün olmuştur. Eserdeki bu bilgilere göre müellifimiz uzun yıllar Yemen'de bulunmuş ve Anadolu'da yetişmiş bir Osmanlı askeridir. Nihali'nin bir asker olmasına rağmen şairlik yönünün de zayıf olmadığı eserinde kullandığı üsluptan, sağlam vezin bilgisinden ve Divan şiiri geleneğine hakim oluşundan tespit edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Nihali, Yemen, Fetih-nâme, Osmanlı Devleti.

Abstract

Fetih-name-i Yemen is a work of Fetih-name which was formed in the form of a mathnavi poem in the National Library of Vienna, the only known copy of which was preserved by Nihali in 1574. The language of work is not very heavy according to the period and tradition. As long as it is under sovereignty, Yemen, which is a scene of many riot due to its geographical structure and sectarian structure, has been always an important geography fort he Ottoman State since it is close to the Hicaz region. Despite very number of works regarding to the recent periods of Yemen, it is seen that the number of works regarding to the first periods after the conquest is limited. In this work that we have studied, is important in terms of containing informations about the political and social life of Yemen in XVI. century. Fetih-name is an important source in terms of history science as well as being a literary work. In addition to being a literary work in Fetih-name-i Yemen, it is possible to obtain quite important informations about the political history of Yemen and Zeydi riots and rioters. Nihali, the writer of work, does not have much information about in the source but it has been possible to get some information about the author with a partial examination of the work. According to these informations, our writer was an Ottoman soldier who was dwelled of many years in Yemen and grew up in Anatolia. Nihali, despite the fact that he is a soldier, can be determined from the work uses style, the strong rhythm knowledge and known the tradition of Divan poetry.

Keywords: Nihali, Yemen, Fetih-nâme, State of Ottoman.

Giriş

Divan Edebiyatının önemli türlerinden biri olan fetih-nâmelerle ilgili kapsamlı araştırma ve incelemeler çok fazla yapılmamıştır. Bu türle ilgili en kapsamlı araştırmaları yapmış olan Âgâh Sırrı Levend, fetih-nâmelerle ilgili olarak öncelikle şu görüşlerini dile getirir; bilindiği gibi XVI. asır, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok alanda olduğu gibi edebiyatta da zirveye ulaştığı dönemdir. Fetih-nâmelerin de içine dahil edildiği Gazavat-nâmeler Osmanlı'nın askeri alandaki başarılarının edebiyata yansıdığı eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Gaza, cenge gitmek ve cenk etmek anlamına gelir. Din düşmanlarıyla yapılan cenge "cihad" denilir ki, sonradan "gaza" da bu anlamda kullanılmıştır. Arap edebiyatında gazaları ve gazilerin kahramanlıklarını hikaye eden eserler "megazi" adını alır.

Türk edebiyatında gaza-nâme, fetih-nâme veya zafer-nâme adını taşıyan edebî metinler, kroniklerle birlikte, Osmanlı tarihinin bazı kere eksik bıraktığı noktaları tamamlayan önemli belgelerdir. Tarihin akışını değiştiren yahut yerli ve yabancı birçok sülalenin kaderini çizen seferlerden çoğu, bu eserlerde bütün ayrıntılarıyla görülür (Levend, 2000: 1). Görüldüğü üzere fetih-nâmelerin edebî birer metin olmalarının yanında tarihsel yönlerinin olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Yine bu türle ilgili araştırmaları olan Hasan Aksoy da fetih-nâmelerle ilgili görüşlerini şu şekilde ifade eder; fetih-nâme İslâm devletlerinde fethedilen beldeleri, kazanılan başarıları haber veren mektup ve fermanlar ile fetihleri anlatan eserlerin genel adıdır. Fetih-nâme; açmak, kazanmak, ele geçirmek manalarına

* Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, El-mek: mehmetavcin@hotmail.com

gelen “fetih” kelimesi ile kitap, mecmua, mektup ferman demek olan “nâme” den müteşekkil bir birleşik kelimedir. (Aksoy, 1997: 7) Bu tariften de anlaşılacağı gibi fetih-nâmeler ikiye ayrılmaktadır.

a) Hükümdar ve devlet ileri gelenleri tarafından komşu olsun olmasın dost ve düşman ülkelere gönderilen ferman veya mektuplardır. M. Zeki Pakalın’a göre, İslam ve Türk-İslam devletlerinde gerçekleştirilen fetihlerden sonra fetih-nâme göndermek adet olmuştur. (Pakalın, 1983: 614) Ağâh Sırrı Levend, fetihlerden sonra, zaferi duyurmak için padişahlar tarafından yabancı hükümdarlara gönderilen mektuplar, fetih-nâme adını taşımakla beraber, bunları da birer gazavat-nâme saymıyoruz (Levend, 2000: 4) diyerek bu tür fetih-nâmelerle ilgili görüşlerini ortaya koyar.

b) Bizim asıl konumuzu oluşturan ve üzerinde duracağımız fetih-nâmeler, ilgili oldukları savaşın bir tarihçesini ihtiva eden ve bir yerin fethini anlatan müstakil eserlerdir. Bunlar bazen bir tarih kroniği içinde bir bölüm olarak da yer almaktadır. Bu eserleri bir şehrin veya bir kalenin ele geçirilmesini başlangıcından sonuna kadar anlatan eserler şeklinde tarif edebiliriz. Bu tür eserler müelliflerin bizzat katıldıkları bu fetihler ve seferler sırasında gördüklerini, şahit olduklarını en ince ayrıntısı ile yazmaları nedeniyle önemli bir tarihi kaynak niteliği taşırlar. Bu tür eserlerde yazılan bilgiler tek bir şahıs tarafından yazıldığı için olaylara bakış açısı gereği subjektif olacaktır. Bu tür eserlerdeki bilgilerin diğer kaynaklar ile karşılaştırılarak kullanılması gerekmektedir (Dündar, 2006: 25).

Edebiyat tarihiyle ilgili kitaplarda ise fetih-nâme ayrı bir edebi tür olarak bir seferin başlangıcından sonuna kadar geçen olayları, bir şehrin, kalenin alınışı veya bir savaşın kazanılmasını konu edinen eserler şeklinde ele alınmaktadır ancak bu tür eserler doğrudan doğruya tarihin bir parçasıdır ve bunları gazavat-nâme, zafer-nâme, sefer-nâme hatta “Selim-nâme” ve “Süleyman-nâme” adlarıyla anılan eserlerden hem konu hem de üslup bakımından ayırt etmek mümkün değildir. Umumi tarihlerin dışında pek çok türü görülen bu tarz eserlerin başlıkları da böyle bir tasnif yapmayı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla bunları adlarından hareketle ayrı birer tür olarak gösterilmesi karışıklıklara yol açmaktadır. Aslında fetih-nâme, doğrudan doğruya resmi bir hüviyeti olan, nâme-i hümayunlarla fermanların edebi bir türü gibi ele alınmalıdır (Yavuz, 1995: 471).

Konuyla ilgili en detaylı çalışmayı yapmış olan Ağâh Sırrı Levend, bu eserleri şu şekilde gruplandırmıştır:

1- Padişahlardan birinin hayatını mihver yapıp, onun zamanındaki eserlerle belli başlı olayları tasvir eden manzum ve mensur eserler: “Selim-nâme”ler, “Süleyman-nâme”ler gibi.

2- Vezirlerden veya ünlü komutanlardan birinin gazalarını tasvir eden gazavat-nâmeler. Bunlar en çok Barbaros Hayreddin, Köprülü Fazıl Ahmed, Tiryaki Hasan, Özdemiroğlu Osman Paşaların şahsiyetleri etrafında toplanır.

3-Belli bir seferi yahut bir kalenin alınmasını tasvir eden gaza-nâme, fetih-nâme veya zafer-nâmeler (Levend, 2000: 4).

Bunlardan, Osmanlı tarihinin ilk devirlerine ait elimizde hemen hiçbir eser yoktur. İlk mahsuller XV. yüzyılda görülmeye başlar. Gaza-nâmelerin dairesi XVI. yüzyılda genişler ve I. Selim ile Kanunî Süleyman’ın seferleri bunların mihverini teşkil eder. Akınlar durduktan, yer yer gerilemeler başladıktan sonra gaza-nâmeler azalır. Nihayet yenilgiler bir silsile halinde devam edince, bunların arkası kesilir. H.1269-M.1852’deki Kırım seferiyle H.1313-M.1897’deki Yunan harbine ait zafer-nâmeler, bu silsilenin son eserleridir (Levend, 2000: 5).

Türk-İslam Edebiyatında bir tür olarak ele alındığında manzum veya mensur olsun fetih-nâmelerde görülen çerçeve plan şu şekildedir: Tevhid, Münacat, Na’t, Ashab-ı Kirama Dua (bazılarında sadece Çeharyar-ı güzine de dua vardır), İslam Kahramanlarına Dua, Sebeb-i Te’lif, Zamanın Padişahına Dua (bu kısım bazen sebeb-i te’liffen öncedir), Savaşa Hazırlık, Techizat, Sefer, Düşmanla Karşılaşma, Düşmanın Durumu, Savaş Cereyanı, İslam Askerlerinin Başarısı, Dönüş, Padişahın veya Komutanın Karşılması, Dua, Hatime. Bütün bu bölümler ele alınırken cihatla ilgili ayet ve hadislerle de çok sıkça yer verilmektedir. (Aksoy, 1997: 10) Fetih-nâmeler bir tür olarak genellikle mesnevi nazım türü ile yazılmakla birlikte kaside şeklinde de yazıldığı görülmüştür. Kaside veya mensur şekilde yazılan fetih-nâmelerde genellikle yukarıda sıraladığımız bölümler yer almaz. Daha çok manzum fetih-nâmelerde uygulanan bu bölümler mensur fetih-nâmelere de kısmen uygulanmaya çalışılmıştır (Çolak, 2015: 376).

III. Murat döneminde tarih yazımında adeta bir patlama olmuş ve bu dönemde tahta geçen padişahların da desteklemesi ile tarihsel içerikli eserler oldukça artmıştır. III. Murat ve II. Selim dönemleri belirli bir seferin anlatıldığı bu tür eserler nedeni ile Osmanlı tarihinin en iyi belgelenmiş dilimlerinden biri olmuştur (Fleischer, 2008: 74). Konumuz olan Fetih-nâme-i Yemen de II. Selim döneminde kaleme alınmış bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fetih-nâme; kaside, mesnevi gibi nazım şekilleriyle yazılan şiirler yahut mensur eserler olarak da karşımıza çıkar. Bunlar edebi eserlerdir ve olayı edebiyat kaideleri içinde ele alarak anlatırlar. Şu halde hem tarih ilmi için büyük önem taşırlar, hem de edebiyat tarihçisi için değerli metinlerdir. Tarih kroniklerinde

eksik olan bazı detaylar, edebi eserin mısraları/satırları arasında bulunabileceği gibi kroniklerle örtüşükleri ölçüde bilginin doğruluğunu teyit ederler. Fetih-namelerin, özellikle tarih ile ilişkisi öteki edebi türlere göre daha güçlü olduğundan disiplinler arası çalışmalar için de önemli kaynaklardır. Bu bakımdan mukayeseli değerlendirmelere tabi tutulmaları, başka bir deyişle destekli okumalar ile ele alınmaları gerekmektedir (Karavelioğlu, 2013: 218).

Yemen Fetih-nâmeleri

H.977 - M.1570 yılında Yemen'in Sinan Paşa tarafından fethi tabii olarak manzum ve mensur birçok eserler yazılmasına neden olmuştur (Babinger, 1992: 101). Yemen'in fethi üzerine yazılan bu fetih-nâmelere bakacak olursak:

a) Ahmed : Hünkar katibidir, manzum bir Yemen tarihi yazmış ve Sinan Paşa'nın fetihlerini terennüm etmiştir; yazılış tarihi olarak 977/1570 yılı gösterilir (Babinger, 1992: 102).

b) Mustafa (Rumuzi) : Eserin ismi Tarih-i Yemen'dir. Müellifi, lakabı Rumuzi olan Mustafa Bey'dir, Yemen'de emir el-liva ve defterdardır. Rumuzi, manzum olarak Sinan Paşa'nın Yemen'i fethini terennüm etmiştir. Kutbeddin, Bark el-Yemânî'sinin mukaddimesinde bu esere dayandığını açıkça söylemektedir. Oldukça hacimli olan bu eser birincisi Yemen'in eski tarihinden, ikincisi Osmanlılar tarafından fethedilişinden bahseden iki kısma ayrılmıştır. Bu eser Hulusi Yavuz tarafından doktora çalışması olarak hazırlanmış daha sonra da yayınlanmıştır (Yavuz, 2003).

c) Şihabi : Gelibolulu Ali'nin Kühü'l Ahbar, isimli eserinde Şihabi, Muammâ'î adlı bir kadı ile beraber aynı konuyla ilgili manzumelerin yazarı olarak gösterilmiştir; eserlerinin izleri bulunamamıştır (Babinger, 1992: 102).

d) Kutbeddin Muhammed : Kutbuddîn Muhammed b. Ahmed en-Nehrevâlî el-Mekki tarafından Arapça olarak telif edilmiş olan Gazavâtü'l-Çerâkise ve'l-Etrâk fî Cenûbî'l-Cezîre, el-müsemmâ: el-Berku'l-Yemânî fî Fethi'l-Osmânî isimli bu eser; 1574 yılına kadarki sürede Sinan Paşa'nın Yemende yapmış olduğu fetihleri anlatır. Mekki'nin bu eseri daha sonra Hacı Ali Mustafa Efendi tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Fakat Hacı Ali Efendi bu esere farklı kaynaklardan da bilgiler ilave etmiş ve eserde anlatılan konuları XVII. yüzyıla kadar getirmiştir. Ahbaru'l-Yemânî olarak bilinen bu eser üzerinde bir doktora çalışması yapılmıştır (Baştürk, 2010).

Makalenin konusunu teşkil eden fetih-nâme ise Nihalî tarafından mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınan ve Yemen'deki fetihleri anlatan manzum bir eserdir. H.982 - M.1574 yılında tamamlanan eser 3669 beyitten oluşmaktadır, metnin tamamı tarafımızdan okunmuştur. Eserin bilinen tek nüshası Viyana Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır (Viyana, Milli Küt., Nu.684). F. Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri isimli kitabında bu eserden bahsetmekte ve aynı zamanda bu nüshanın müellif hattı olabileceğine de değinmektedir (Babinger, 1992: 103).

Öncelikle eserin ismine bakacak olursak, bu eser için Fethiyye-i Yemen ve Fetih-nâme-i Yemen isimlerinin kaynaklarda zikredildiğini görmekteyiz (Babinger, 1992: 102). Her ne kadar (1b) varağında yer alan ser-levhada "Fethiyye-i Yemen" ismi kullanılmış olsa da (9a) varağındaki sebep-i telif bölümünde müellif şu ifadeleri de kullanmıştır: "Mülk-i Yemen'de vâkı' olan hikâyât ve feth-i fütühât vü harb-i kıtâl ü ceng ü cidâl bir yerde olmak muhâldür teberrüken vü teyemmünen bir "Feth-nâme-i Yemen" olsun diyü bi-izn-illahi te'âlâ mübâseret idüp nazm üzre te'lîf olduğum beyân ider."

Yine sebep-i te'lif bölümünün devamındaki beyitlerde şunları söylemektedir :

B.197) Vâr idi bir ma' rifet ehli velî

Ol idi baña ma' îşetde velî

"Orada marifet sahibi yüce bir kişi vardı ve o, geçimimde de beni gözetirdi."

B.198) Aña da ilhâm-ı Hâk olmuş meğer

Turnadın bu bendeyi tahrik ider

"Meğer Allah'ın ilhamı ona da olmuş ki beni bu konuda durmadan teşvik ederdi."

B.199) Çünkü ol bu semti ilkâ eyledi

Luft u ihsân itdi ihyâ eyledi

"Çünkü o, bunu telkin etti; lütuf ve ihsanlarda bulunarak ihya etti."

B.200) Anı tahrire ser-âgâz eyledüm

Himmet-i aqdemî enbâz eyledüm

"Öncekilerin himmetini de ortak eyleyerek, onu yazmaya başladım."

Görüldüğü üzere müellifimiz eserini bir teşvik üzerine kaleme almıştır. Osmanlı şiirindeki patrimoniyal şair-hami ilişkisinin bu eserin oluşumunda da etkili olduğunu müellif: “Ol idi baña ma’îşetde velî” diyerek kendisi açıklamıştır. Eserin yazılmasını teşvik eden hamî ise eserde sıklıkla adı geçip övülen ve hatime bölümünde de özellikle vurgulanan döneminin Yemen beylerbeyi Behram Paşa’dır.

B.3668) İtdügin *Behrâm Paşa*’nuñ bilin

Oğuyup göre fütühât-ı Yemen

“Fütuhât-ı Yemen’i okuyup görüp Behram Paşa’nın yaptıklarını bilin.”

Nihalî’nin Hayatı ve Edebi Kişiliği

Eserimizin müellifi olan Nihalî hakkında kesin bilgilere sahip değiliz, mahlasını da eserin son beytinde kullanmıştır, bunun dışında eserin başka bir yerinde ismi geçmez.

B.3669) Feth-i sultân ey *Nihâlî* bî-ḥesâb

Târihin yaz çü temâm oldı kitâb

“Ey Nihalî, sultanın fetihleri sayısızdır; tarihini yaz ki artık kitap tamamlandı.”

Şuara tezkireleri incelendiğinde Nihalî mahlasını kullanan altı farklı şair karşımıza çıkmaktadır. Yaşadıkları yüzyıllar da 14.yy ve 19.yy arasında değişmektedir. Bu şairler şunlardır:

Nihalî, Zaim İbrahim Ağa; 1779 yılında vefat etmiştir. Yaşadığı yüzyıl itibariyle Fetihname-i Yemen’i yazması mümkün değildir.

Nihalî, Aşık Kerim; 19. yy’da yaşamış bir saz şairidir. Yine yaşadığı yüzyıl itibariyle ve Divan şiiri geleneğine dahil olmadığı için eserimizin müellifi olması mümkün değildir.

Nihalî, Cafer Çelebi; 1542 yılında vefat etmiştir. Bursalı bir şairdir, müderrisliğin yanında Galata kadılığı da yapmıştır. Ölüm tarihi itibariyle eserimizi yazması mümkün bulunmamaktadır.

Nihalî, İlyas Çelebi; 14. yy’da yaşamış hakkında kesin bilgiler olmayan bir şairdir. Eserimizin müellifi olması mümkün değildir.

Nihalî, Mehmed Efendi; 18. yy’da yaşamış bir şairdir. Yine dönemi itibariyle aradığımız müellif olması söz konusu olamaz.

Nihalî, Vekil Sinan-zâde Mehmed Nihalî Efendi; İncelediğimiz Nihalî mahlaslı şairler arasında en dikkat çeken isimdir. Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Ölüm tarihi ise 1618’dir. Müderrislik ve Şam kadılığı gibi önemli görevlerde bulunmuştur. Ağâh Sırrı Levend’e göre aradığımız Fetihname-i Yemen müellifinin bu isim olması mümkündür ki bu konuda şunları ifade eder: Hasan Çelebi Tezkiresi ve Nevi-zade’nin Şekayık Zeylî’nde adı geçen Mehmed Nihalî’nin 1573 yılında Mekke’ye ve oradan Hicaz’a gittiği kaydedilmekte olduğundan Fetih-name-i Yemen müellifinin bu Nihalî olması çok mümkündür. (Levend, 2000: 82) Eserimizin yazılış tarihi 1574’tür, Mehmed Nihalî Efendi, ise 1618 yılında vefat ettiği için aradaki bu uzun zaman dilimine göre ve bunun yanında Mehmed Nihalî Efendi’nin ilmiye sınıfından bir müderris olması sebebiyle kesin olarak eserimizin müellifi olduğunu söylememiz güçtür.

Yukarıdaki bilgiler ışığında eserin müellifinin tam olarak belirleyebilmemiz mümkün değildir. Ancak eserde geçen bazı ifadelerle göre müellifimizin Anadolu sahasında yetişmiş ve daha sonra uzun yıllar Yemen’de bulunmuş Türklük bilinci olan bir asker olduğunu söyleyebiliriz.

“bu ḥaķır niçe zaman diyâr-ı Yemen’de *mücâhid olmağla* ilhâm-ı Rabbânî olup ḥâtıra ḥutûr idüp lâyiḥ oldı.”

B.195) Bâ-ḥuşuş *oldum mücâhid* niçe yıl

Benden işidürdi her iḥbârî il

“Özellikle ben uzun bir süre Yemen’de mücahit idim ve bütün haberleri herkes benden işitirdi.”

B.196) Eyleyüp Allâh’a şükr ü minneti

Hem *ulû’l emre iderdüm ḥıdmeti*

“Hem Allah’a şükreder ve minnet duyardım hem de hükümdara hizmet ederdim.”

B.1267) *Türk* dirler ‘ asker-i Rûm adına

Gör ki neyler ḥile gelse yâdına

“Rum’un askerine Türk derler, aklına hile gelse ne yapar gör.”

B.1268) *Türk*’e ter düşse ‘ adûya yâr olur

‘ İzzet iderler aña kim câr olur

“Türk’e gücenip, küserse düşmana yar olur. Ona izzet gösterirler ki yakın olur.”

Nihalî'nin edebi kişiliği ve üslup özelliklerine bakacak olursak, üslubundaki ilk dikkat çekici özellik deyim ve atasözlerini sıkça kullanması ve yerel söyleyişlere yer vermesidir.

B.340) Ol bu yerde hiç mihmânım dimez
Bu meşeldür *konuğ umduğın yimez*

"O, bu yerde hiç ben misafirim demez. Bu meseldir ki misafir umduğunu yemez."

B.571) Bu meşel dâim kavilde biledür
Erlık on dirler toquzi hiledür

"Bu söz, daima söylenir ki erlik ondur dokuzu ise hiledir."

B.835) *Başına dünyâyı dar idüp* o gün
Kalbine taş üzre urdılar düğün

"O gün dünyayı başına dar edip, kalbindeki taş üstüne düğüm vurdular."

B.950) *Bulmayınca ölmez itdüğün kişi*
Böyle olur her yaramazın işi

"Kişi ettiğini bulmadıkça ölmez ki yaramazın her işi böyle olur."

Kullandığı halk deyişleri sadece Türkçe için değil, bulunduğu coğrafyadaki yerel tabirleri de kullanmaktan geri kalmamıştır.

B.218) Hilenün *dolâb* dirler adına
Doğruluk gelmez o kavmün yadına

"Onlar hilenin adına dolap ve o kavmin aklına doğruluk gelmez."

B.2879) 'Asker ihrâcına *maḥrec* dinilür
Nitekim ol Leng'e A' rec dinilür

"Asker çıkarılmasına mahreç denilir nitekim o aksağa da Arec denilir."

B.2880) Bu 'ibâretler Yemen ta' biridür
Bundan isti' mâl olanın biridür

"Bu ifadeler Yemen tabiridir ve burada kullanılanlardan biridir."

B.2900) Ola gelmiş 'âdetün icrâsına
Cârü'l 'âde dirler imiş ismine

"Olagelen bir adetin uygulanmasının ismine carü'l-ade denir."

Nihalî'nin dili genel olarak çok da ağır değildir ve müellif işlediği konu ile dil arasındaki uyumun bilincindedir, savaş ve tarihsel konulu bir eser ortaya koymakta bu sebeple çok da sanatlı bir üsluba başvurmuyacağını şöyle ifade etmektedir:

B.201) 'Âşık u ma' şük aḥvâli degül
Fitne vü şer ikiden ḥâlî degül

"Bu seven ve sevilenin hikayesi değildir, fitne ve şer ikisi de birbirinden ayrı değildir."

B.202) Bir saçı sünbül degüldür añılan
Yâd olur saçlu 'Arablarla olan

"Anlatılan da sünbül saçlı bir sevgili değildir, saçlı Arablarla olanlar anlatılmaktadır."

Nihalî, anlattığı her bölümün sonunda tarih kıtaları söylemekten geri durmamıştır. Muhtelif uzunluklarda on sekiz adet tarih kıtası söylenmiştir. Bu tarih kıtalarının bir kısmı tam tarih yine bir kısmı da lafzen tarih şeklindedir. Eserin hacmine göre çok sayılabilecek sayıdaki bu kadar tarih kıtasının bulunması müellifimizin belirli bir eğitimden geçtiğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Yine Nihalî, eserinde çeşitli tarihi şahsiyetleri zikretmekten ve çeşitli söz sanatlarını da kullanmaktan geri kalmamıştır. Eserde Zikredilen tarihi şahsiyetler arasında İskender, Ferüdidin Attar, Şeyh Sadi, Asaf, Rüstem, Cem ve Timurleng gibi isimlerin anıldığı görülür. Yine bu şahsiyetlerin yanında hazreti peygamberin ayı ikiye bölmesi ve üzerinden bulutun ayrılmaması gibi mucizelere de değinilmiştir ki bunlar aynı zamanda bir söz sanatı olarak telmih sanatı içinde değerlendirilir.

B.3461) Çıkduğı gündən berü benderden ol
Daḥi artuğ itdi *İskender*'den ol

“O, iskeleden çıktığı gündən beri İskender’den bile daha fazla iş yaptı.”

B.707) Āşaf-ı Sultān Selīm oldu revān
Aña rehber ola ‘avn-i Müste‘ān
“Sultan Selim’in veziri yola çıktı. Allah’ın yardımını ona rehber olsun.”

B.465) Gerçi nāmı uymaz ey vech-i ḥasen
Oldı bu daḥi *Timurleng*-i Yemen
“Ey güzel yüz, gerçi namı uymaz ama bu da Yemen’in Timurleng’i oldu.”

B.177) Mantıku’-t-Ṭayr ırgürür ‘*Attār*’a bu
Bu lisān ile bilinmez yoḥsa bu
“Bu, Attar’a Mantıku’t-tayr’ı ulaştırır, yoksa bu lisanla bilinmez bu.”

B.178) *Şeyḥ Sa‘dī*’den Gülistān güllerin
Aḥz ider gūş eyleyen bülbüllerin
“Şeyh Sadi’den bülbülleri dinleyen Gülistan güllerini ele alır.”

B.153) Rüstem ü Cem Dāver ü Dārā ḫamu
Olsa ḫul itmez ḫabūl anları bu
“Rüstem ve Cem, Daver ve Dara bunların hepsi ona kul olsalar da onları kabul etmez.”

B.86) Yeryüzünde gördi cümle ehl-i ḫaḫ
Nice *oldı gökde māh iki şaḫ*
“Yeryüzündeki bütün doğruluk sahipleri gökte ayın nasıl ikiye bölündüğünü gördüler.”

B.90) Virmeye tā ḫumret aña āfitāb
Perde olur *sāyebān* gibi *şehāb*
“Güneş, O’na kırmızılık veremez çünkü bulut O’na gölgelik gibi perde olur.”

Divan edebiyatı geleneği içerisinde manzum metinlerde konunun mahiyeti göz önünde bulundurulmakla birlikte söz sanatlarının sıkça kullanıldığı görülür. İncelediğimiz metinde de pek çok söz sanatının kullanıldığını görürüz. Bu sanatlar arasında şunları sayabiliriz: tezat, tenasüp, teşhis, istiare ve teşbih gibi sanatlar sıkça kullanılmıştır.

B.3016) Gence irdük şanki bir vīrāneden
ḫurtulup *şād* ol *ḡam*-ı efsāneden
“Sanki bir viraneden hazineye eriştik ki efsanenin gamından kurtulup mesut ol.”

B.3029) *Hīle vü mekri* o ta‘līm itmegin
Kimse *fitne* idemez ol gitmegin
“Hile ve oyunu o öğretirdi ki artık onun gitmesiyle kimse bozgunculuk yapamaz.”

B.3027) *Eyledi felek anı yerde nihān*
Oldı şerrinden emīn ḫalk-ı cihān
“Felek, onu yerde gizledi ve artık herkes onun kötülüklerinden emin oldu.”

B.838) Ṭoplardan kim *şādā* peydā olur
‘*Āleme ol ra‘d ü berk-āsā* olur
“Toplardan ses çıkar ve bunlar aleme şimşek gibi olurdu.”

Eserin Muhtevası ve Biçim Özellikleri

Eserin konusunu II. Selim döneminde Yemen’in siyasi durumu teşkil etmektedir. Yemen, merkeze olan uzaklığının yanında demografik ve coğrafi yapısı itibarıyla Osmanlı Devleti için isyanların eksik olmadığı bir coğrafya olmuştur. Eserin genelinde de bunu görmemiz mümkündür. İsyânların odağında ise Yemen’deki önemli dini mezheplerden biri olan Zeydilerin ve imamlarının başlattığı isyanlar vardır. Fetih-nâme-i Yemen’in başlangıcında öncelikle Rıdvan Paşa dönemine değinilir. Bir siyasi entrika sonucunda

Yemen iki farklı beylerbeyliğe ayrılır, bunun Yemen'e düzen getireceği düşünülürken, mevcut siyasi yapının daha çok bozulması ve isyanların daha da artmasıyla sonuçlanır. Mevcut siyasi sıkıntıların oluşturduğu ortamdan isyanlar yoluyla faydalanmaya çalışan en önemli isyancı olarak karşımıza Zeydi imamı Mutahhar çıkmaktadır. Müellifimize göre, Yemen'deki isyanların baş müsebbibi İmam Mutahhar'dır. İmam Mutahhar'ın bir ayağı aksaktır, müellifimiz de onu tahkir etmek amacıyla Leng-i Har, Leng-Pa, Timurleng-i Yemen, Leng-i Kabih, Leng-i Şom ve A'rec gibi ifadeleri kullanmaktan geri durmaz. Yine tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan bu isyanlar ve bunların bastırılması, pek çok sayıdaki kalenin fethedilmesi ve elde edilen askeri başarılar da anlatılır.

Eserde Osmanlı'nın elde ettiği başarıların çoğunda Behram Paşa ve onun yaptığı faaliyetler vardır. Müellifimize göre Yemen'e pek çok beylerbeyi gelmiştir ancak Behram Paşa gibisi bu diyara daha gelmemiştir. Yine eserin genelinde Behram Paşa'nın övgüsü sıkça yapılır.

B.1492) İtdiler *Behrām Paşa*'ya du' ā
Vālidī merhūma kıldılar şenā
"Behram Paşa'ya dua ettiler ve merhum babasına da övgüde bulundular."

B.3346) Dilā *Behrām Paşa*'ya mu' ādil
Gelür mi bu Yemen mülkinde paşa
"Ey gönül, bu Yemen ülkesinde Behram Paşa'ya denk biri gelir mi?"

B.2185) Bu haber *Behrām Paşa*'dan gelür
Bir müdebbir 'ālem-ārādan gelür
"Bu haber Behram Paşa'dan yani alemi süsleyen bir tedbir sahibinden gelir."

B.2038) Bahtıdur *Behrām Paşa*'nuñ iden
Dāimā a' dā-yı dūn olsun giden
"Eden Behram Paşa'nın talihidir ki giden daima alçak düşman olsun."

B.3216) İrüp *Behrām Paşa*'ya sa' ādet
Zamānında ' adūya qalması yer
"Behram Paşa'ya mutluluk erişti ve onun zamanında düşmana yer kalmadı."

Eser, mesnevi nazım biçimiyle oluşturulmuştur. Vezin olarak da Türkçe mesnevilerde en çok benimsenen ve kullanılan (Kartal, 2014: 86) remel bahri (fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün) kullanılmıştır. Ancak tarih kıtalarında çeşitli vezinlerin kullanıldığı görülür, kullanılan bu diğer vezinler şunlardır:

- fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (bu vezin esas metnin dışında bazı tarih kıtalarında da kullanılmıştır.)
- mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün
- mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
- mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
- fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
- fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
- fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Belli bir konuyu ya da iç içe girmiş çeşitli konuları ihtiva eden ve bağımsız bir eser olarak kaleme alınan mesnevilerin tertibi, genellikle birbirine benzer şekilde oluşturulmuştur. Özellikle bu şekilde oluşturulan mesnevilerin genel tertibinde üç ana bölüm bulunmaktadır. Bu bölümler şunlardır:

- I. Giriş bölümü,
- II. Konunun işlendiği bölüm,
- III. Bitiş bölümü. (Kartal, 2014: 93)

Mesnevilerin genel yapısını bu şekilde açıklayabiliriz, daha detaylı bir şekilde bölümlere bakacak olursak şu kısımlar karşımıza çıkmaktadır:

1-Besmele, 2-Tahmid, 3-Tevhid, 4-Münâcât, 5-Na't, 6-Mi'rac, 7-Mu'cizât, 8- Din ulularına övgü (Medh-i Çihar Yar-ı Güzin, Hz. Hamza ve Hz. Abbas'a övgü, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e övgü, Dört mezhep kurucusuna övgü, Aşere-i mübeşşereye övgü, On iki imama övgü, Diğer din büyüklerine övgü) 9- Şairlere övgü, 10- Padişah için övgü, 11- Devlet büyüğü için övgü, 12- Sebeb-i te'lif. (Kartal, 2014: 96)

Görüldüğü üzere mesnevi türündeki bir eserde olması gereken bölümler bunlardır. İncelediğimiz Fetih-nâme-i Yemen'de bu bölümlerin tamamı bulunmasa da pek çoğu eser içerisinde mevcuttur. Bu bölümleri inceleyecek olursak;

İslami gelenek içerisinde konu ayrımı olmaksızın oluşturulan eserlerin neredeyse tamamı besmele-i şerif ile başlar. Fetih-nâme-i Yemen de besmele ile başlar ancak bu bir beyitle sınırlı değildir. İlk yirmi bir

beyit, bir besmele-nâme şeklindedir. Besmele-nâmeler, besmeleyi meydana getiren harfler üzerinde durmaktadırlar. (Güzel, 2006: 721) Yani eserimizin de ilk yirmi bir beytinde de besmeleyi oluşturan harfler üzerinde durulmuştur.

B.1) Medd-i Bismi'l-lâhiraḥmāniraḥīm
Fātiḥa oldu şırât-ı müstaḳīm

“Besmele-i şerifin medi ve Fatiha suresi doğru yolu gösteren oldu.”

B.2) Bâ seni bâbü's-selâma irgürür
Feth-i bâba ehl-i nazm andan girür

“Ba harfi seni selam kapısına eriştirir ve nazm ehli onunla kapıyı açar.”

Besmelenin ardından “tevhid ve münâcât” bölümü gelir. Bu bölüm kırk bir beyitten müteşekkildir. Bu kısmın tamamlanmasının ardından “na't-ı nebî” bölümü gelir ve hazreti peygamberin övgüsü üzerinde durulur. Ardından yirmi beyitlik hazreti peygamberin çeşitli mucizelerinin anlatıldığı “mucizât” bölümü gelir. Bu bölümün ardından da yine hazreti peygamberin miraç mucizesinin anlatılmış olduğu yirmi bir beyitten müteşekkil “mirac” bölümü vardır. Miraç bölümünün ardından gelen dört beyitte Hz. Ebubekir'in övgüsü yapılır, ardından yine dörder beyit şeklinde Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin övgüleri yani çihar yar-ı güzîn'in övgüsü yapılır. Bu kısmın ardından kısaca iki beyitle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in övgüsüne de değinilir.

Yukarıda değinilen bu bölümlerin ardından dönemin padişahı olan II. Selim'in övgüsüne geçilir ve askeri başarılarına da yer verilir. Padişahın övgüsünün yapıldığı bu bölüm de otuz beyitten müteşekkildir. Yüz yetmiş birinci beyitten sonra da manzum ve mensur şekilde sebep-i te'lif bölümü gelir. Müellif bu bölümde eserini yazma sebebi hakkında bilgiler verir ve Yemen hakkında geniş bir malumata sahip olduğunu, kendisine gelen teşvikler neticesinde de eserini kaleme aldığını belirtir.

Sebeb-i te'lif, bölümünün ardından yani iki yüz yirmi üçüncü beyitten itibaren asıl konuya geçilir. Bundan sonraki kısımlarda konu geçişlerinde de “Hikaye” başlığı kullanılarak konular arasında geçiş yapılır, bölümlerin sonunda da tarih kıtaları söylenir, bu tarih kıtalarının başlıkları da Farsça yazılmıştır. Eserin son bölümünü oluşturan “hatime” bölümü ise üç bin altı yüz elli birinci beyitten başlar, bu bölüm on dokuz beyitten oluşur ve bu bölümle birlikte eser tamamlanır. Bu son bölümdeki üzerinde durulan önemli kişi de yine Behram Paşa'dır.

Fetihname-i Yemen, her ne kadar mesnevi nazım biçimiyle yazılmış bir manzum metin olsa da bazı mensur kısımlar da eserde mevcuttur. Bu mensur kısımlar yeni konuya geçilirken anlatılacak konunun bir açıklaması şeklinde yazılmıştır ve müellif bu mensur kısımlar için de “ser-suhan” ibaresini kullanmıştır.

B.193) Her hikâye evvelinde yazılan
Sec' ü inşâ ile olur *ser-suhan*

“Her hikayenin başında seci ve inşâ ile yazılanlar ser-suhandır.”

Eserin konusu her ne kadar Yemen olsa da tarihsel ve siyasi sebeplerden dolayı Portekizlilerin ve diğer batı kavimlerinin de eserde bahsi geçmektedir.

B.156) Hep *Firengüñ* ḥānı cümle ḳulıdur
ḳulı olmağ-ıla anuñ ulıdur

“Frenk hükümdarlarının hepsi onun kuludur ve bu kul olmakla da büyüklük kazanırlar.”

B.763) Cümlesin alırdı anuñ *Portuḳal*
Şoñra ḡāyet müşkil olurdı bu ḥāl

“Portekizliler onun hepsini alırdı ve daha sonra bu durum oldukça zor olurdu.”

B.764) *Kāfirüñ* olsa leb-i deryâ eger
Fethine gök yere ineydi meḡer

“Eğer denizin kıyısı kafirin olsaydı, fethi oldukça zor olurdu.”

B.766) Ger olaydı aña mâlik *Fireng*
Anda kimse idebilyor mıydı ceng

“Eğer Frenkler ona sahip olsaydı, orada kimse savaşılabiliyor muydu?”

Müellif, fetih konulu bir eser oluşturduğu için sanatlı ve gösterişli bir üsluba başvurmamış, olayları gerçekçi bir üslupla ifadeye anlatmaya çalışmıştır bunun yanında eserde yer yer mizahi bir anlatımın da varlığı söz konusudur. Nihalî, burada bir kaleyi ele geçirmiş olan maymunları teşhis sanatıyla kişileştirmiş ve onların Zeydiler hakkındaki düşüncelerini belirterek eserine mizahi bir hava katmıştır.

B.2519) Anı almış Zeydiler maymündan

Eyle anuñ fehmini maẓmûndan
“Zeydiler orayı maymunlardan almış ki sen nükteden onun ne anlattığını kavra.”

B.2525) Bize kalmadı o kalmaz Zeydiye
Diyüben irdi ferağlar şâdiye
“Kale bize kalmadıysa Zeydilere de kalmadı diye maymunlara bir ferahlık erişti.”

B.2526) Şenlik eylerler hemân âdem gibi
Böyle itmek anlara ‘âlem gibi
“Hemen insan gibi şenlik yaparlar ki böyle yapmak onlara âlem gibidir.”

Sonuç

Yemen, Osmanlı Devletinin uzun yıllar egemenliğinde kalmış önemli bir İslam coğrafyasıdır. Osmanlı egemenliğinde kaldığı bu uzun dönem içinde ise pek çok isyanla gündemde kalmıştır ve Osmanlı da Hicaz bölgesine olan yakınlığından dolayı bu bölgeye özel bir önem vermiştir. Tarih boyunca pek çok isyana sahne olan bu bölgeyle ilgili Osmanlı'nın özellikle son dönemiyle ilgili haylice çalışma söz konusudur. Ancak özellikle XVI. yüzyıla ilgili çalışmaların sayısı sınırlıdır. Fetihname-i Yemen'in önemi de özellikle bu yüzyılı ve bu yüzyıldaki Zeydi isyanlarını yansıtmaları bakımından kayda değerdir. Nihali, yapıtını sadece savaşlar ve fetihler bağlamında tutmamış dönemin Yemen'inin sosyal ve siyasi yaşamı hakkında da portreler çizmiştir. Yine bunun yanında böyle uzak bir coğrafyada savaşan bir Osmanlı askerinin fikir dünyasını ve Yemen'le ilgili olan düşünceleri ve bu düşüncelerinin de zaman zaman Anadolu'daki uygulamalarla kıyaslamasını yansıtmaları bakımından da önemlidir.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Hasan (1997). Tarihi Bir Belge ve Türk-İslâm Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetih-nâmeler, *İLAM Araştırma Dergisi*, C.2 S.2, s.1-7
- BABİNGER, Franz (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BAŞTÜRK, Sadettin (2010). *Telhîsü'l-Berku'l-Yemânî / Ahbârü'l-Yemânî (tahlil ve metin)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- CORNELL, H. Fleischer (2008). *Tarihçi Mustafa Ali/Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati (1541-1600)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÇOLAK, Ahmet (2015). Bahârî, Fetihnâme-İ Üngürüs Adlı Eseri ve Bu Eserden Hareketle Macaristan Fethinin Edebi-Tarihi Üslupla Anlatılışı, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/4 Winter, s. 373-408.
- DÜNDAR, Hasan (2006). *Rahîmî-zâde İbrahim (Harîmî) Çavuş'un Gence Fetih-nâmesi Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Kritisasyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- GÜZEL, Abdurrahman (2006). *Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAVELİOĞLU, Murat (2013). Mahremî'nin Mohaç Fetihnamesi Örneğinden Hareketle Edebi Metinlerin Tarihi Olayları Anlatımına Dair, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.11, s.217-236.
- KARTAL, Ahmet (2014). *Doğu'nun Uzun Hikayesi - Türk Edebiyatında Mesnevi*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- LEVEND, Ağah Sırrı (2000). *Gazavat-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat-nâmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3 Cilt, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- STEINGASS, Francis Joseph (1963). *Persian - English Dictionary*, London: Routledge & Kegan Paul Limited.
- YAVUZ, Hasan (1995). Fetih-nâme, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Ansiklopedisi*, C.12, s.470-472.
- YAVUZ, Hulusi (2003). Yemen'de Osmanlı İdaresi ve Rumuzi Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.